

Тема 1. Методи та завдання порівняльно-типологічного вивчення мови

1. Порівняльна типологія серед інших галузей мовознавства

Порівняння мов – один з поширеніших засобів дослідження мов; вивчаючи іноземну мову ми користуємося перекладом для розуміння мовних елементів, або виділяємо різницю між певними елементами, для яких не існує відповідних еквівалентів, таким чином порівнюючи мову вивчення із рідною.

Порівняння мов на науковому рівні використовується з метою:

1) дослідити історію мови; порівнюючи споріднені мови, відновити прамову, з якої розвивалися досліджувані мови та встановлення законів, за якими йшов цей розвиток. ; перевірити, чи утворилися сучасні окремі мови від однієї прамови (мови-основи) і т.д.

Цим займається порівняльне (або **порівняльно-історичне**) мовознавство. 比較言語学 (歴史言語学) ОБСЕКТОМ дослідження тут можуть бути тільки споріднені мови.

2) визначити у досліджуваних мовах спільні елементи, що утворилися у результаті взаємного впливу самих мов і культур, що стоять за ними, чи впливу на них третіх мов і культур (**ареальна лінгвістика** 社会言語学の一部). Співставляє мови незалежно від ступеня їх спорідненості з метою визначення у них спільних елементів, що утворилися у результаті взаємного впливу самих мов і культур, що стоять за ними, чи впливу на них третіх мов і культур. Об'єктом такого вивчення є запозичені елементи в мові, мовні контакти, мовні союзи, двомовність. Якщо порівняльно-історичне мовознавство вивчає первинну спорідненість мов, то ареальне мовознавство вивчає їх вторинну спорідненість, спричинену впливом позалінгвістичних факторів.

3) виявити спільні та відмінні риси ряду мов; отримані знання дозволяють обґрунтувати закономірності перекладу, а також передбачити складності вивчення іноземних мов (**порівняльно-співставна, або контрастивна лінгвістика** 対照言語学);

4) встановити спільні закономірності й факти, притаманні певним мовам – виявлення мовних універсалій (言語の普遍的特性) та особливості їх реалізації в певних мовах (**лінгвістична типологія** 言語類型論). Об'єктом типологічних досліджень можуть бути мови різного ступеню спорідненості, а також ареальні варіанти чи різні історичні етапи розвитку однієї й тієї самої мови. Лінгвістична типологія займається також групуванням мов, вивчаючи не часткові, поодинокі випадки у структурі мов, а тільки такі, що носять загальний характер, охоплюють широке коло однорідних ознак. На основі властивостей окремих мов вона будує класи мов, формуючи з цих класів більші і встановлює більш великі класифікаційні одиниці типів мов.

2. Види типологічних досліджень

Види типологічних досліджень виділяють і розділяють в залежності від деяких факторів.

1) Число досліджуваних мов:

Універсальна типологія

усі мови світу

виявлення абсолютних універсалій,

створення мови-еталону

Спеціальна типологія

2 конкретні мови

як правило, одна з мов – рідна; мова, якою

виконується фіксування – “метамова”

2) Обсяг досліджуваного матеріалу

загальна типологія

дослідження загальних рис мовних рівнів із

наступним виявленням мовних типів

часткова типологія

окремі елементи мовної структури

(система особових займенників у 2х певних

мовах, або система словотворчих морфем із значенням діяча і т.п..)

3) Цілі дослідження

класифікаційна типологія

здійснює типологічну класифікацію мов, з'ясовує типологічні угруповання та співвідношення

специфікаційна типологія

з'ясовує специфічні особливості даної мови та її своєрідність поміж інших мов

4) Характер виявлених відмінностей

кількісна типологія

(Гринберг) типологія мов на основі кількісних ознак (напр. Віднесення англійської до аналітичних, тому що флексій мало, а аналітичний спосіб поєднання використовується часто)

якісна типологія

виявляє домінуючі якості у мов для віднесення їх до певного типу (напр. виявлення домінуючих морфологічних рис дозволяє віднести мову до аглютинативних, аналітичних, синтетичних)

5) Рівень аналізу

структурна (вивчає особливості форми даних мов, способи граматичного вираження і порядок елементів в структурі слів і речень з метою визначення мовних домінант)

значеннєва, контенсивна (вивчає типи значень, що виражаються формами даних мов)

функціональна (вивчає частоту елементів у мовленні та особливості їх використання для позначення певних об'єктів, предметів, понять, відношень)

Також, ареальна, синхронічна, діахронічна.

Отже,

ПОРІВНЯЛЬНА ТИПОЛОГІЯ – розділ мовознавства, вид спеціальної типології, що вивчає мови у співставленні з іншими мовами з метою встановлення особливостей, притаманних даним мовам, а також подібностей та відмінностей між ними, вивчає типологічні характеристики однієї мови відносно іншої називають порівняльною типологією, у нашому випадку – рідної та японської мов.

3. Деякі поняття типології

Мовна універсалія (言語の普遍性) – закономірність, що загальна для усіх або для більшості мов (напр. Наявність систем голосних та приголосних). До їх складу входять абсолютні універсалії, такі, що притаманні усім мовам та дозволяють відрізнити мовні системи від б-я інших систем. Але для типології більше значення мають неабсолютні універсалії (мови що мають чи не мають систему відмінювання для іменників – синхронічна універсалія; зміни звуку «к» на «ч» пеку-печеш ; кесен-чесен-чозен; (лат). Кентум (100) – центум в італ. – діахронічна універсалія)

Мовна універсалія – єдинообразний (ізоморфний) **засіб вираження** внутрішньосистемних відношень мовних елементів, або однотипний за своїм характером **процес**, що дає однакові результати, що проявляються з досить високою частотністю в різних мовах світу.

Ізоморфізм та аломорфізм

Ізоморфізм – подібність, паралелізм окремих ланок структури мови, мікро- та макро-структур, їх складових. Аломорфізм – протилежне поняття.

Мовний тип – одне з основних понять лінгвістичної типології, хоча його точного й однозначного визначення й досі не існує.

Мови відрізняються одна від одної певними ознаками.

Наприклад:

1) в укр. мові більшість слів мають багатоморфемну структуру (корінь + словозмінна морфема: хат-а, час-Ø; корінь-словотворча морфема-словозмінна морфема: час-ов-ого простору), при чому корінна морфема рідко співпадає з основою слова, тобто не має лексичної самостійності: жін-к-а. У японській ж мові кореневі морфеми вісно самостійні й за своїм звуковим складом співпадають з основою слова.

2) Твердий порядок слів в англійській, китайській та японській, однак порядок елементів різний: I love you 我爱你 SVO (私は) あなたが好きだ SOV. Українська мова, як і російська, має досить вільний порядок слів із переважанням SVO.

Подібні ознаки в мові існують не самі по собі, а знаходяться у певних відносинах.

“Прихована універсалія” (含意的普遍性) – явище, при якому за умови наявності одної універсалії у мові спостерігається також інше (якщо у мові є А, має бути й Б). Наприкл., в мовах типу SOV, як правило, означення передує означуваному, а у мовах типу SVO – навпаки. 彼は大きな家を持っています。 Yo tengo una casa grande. Такі універсалії часто неабсолютні: наприклад, в українській мові, незважаючи на порядок головних членів речення, порядок означення та означуваного такий самий, як і в японській мові: (яп. SOV: 優しい人 ⇔ укр. SVO : гарна людина).; щоправда, якщо йдеться про поширене означення, порядок може й відповідати універсалії: 本を買った人 ⇔ людина, що купила книгу)

Таким чином, можна сказати, що (**Аракін**) **тип окремої мови** – це стійка сукупність домінантних ознак мови, що знаходяться між собою в певних зв'язках, а наявність чи відсутність певного елементу обумовлює наявність чи відсутність інших.

У типології XIX ст. на основі морфологічної структури та здатності слова приєднувати певні елементи, було встановлено 4 мовні типи:

Ізольований (孤立語) китайська – мовні елементи не відмінюються, а граматичні значення виражаються за допомогою контексту, порядку слів або за допомогою самостійних морфологічних елементів. 你的朋友是很可爱呢。

Аглютинативний (膠着語) турецька, японська: слова мають поліморфемну структуру, кожна морфема має своє окреме значення, межі між морфемами легко розрізнити.

Флективний (屈折語) індоевропейські та семітські мови, особливо слов'янські: мовні елементи змінні, мають поліморфемну структуру; межі між морфемами складно розрізнити, до того ж словозмінні морфеми часто мають полісемантичну структуру.

Полісинтетичний (抱合語) чукотсько-камчадальські мови та мови американських індіанців:

ərgə-nan	ne-nu-g'ən	čolatəl -ən'
(вони-єрг)	(вони-це-з'їли)	(солену їжу – абсолютний відмінок, одиниця)

Цікаво, що вчені того часу (зокрема Фрідріх фон Шлегель, що вперше запропонував поділ на агл-флект-із та Шлейхер), вважали флективні мови найвищим ступенем розвитку мов.

Порівняльна типологія.

Лекція №2 Порівняльно-типологічний аналіз фонологічних систем

Серед ієрархії мовних рівнів першим є фонологічний; типологічним вивченням його займається співставна фонологія, що вивчає звуки й просодичні явища у функціональному аспекті як засіб розрізнення звукових оболонок слів та висловлювань. У зв'язку з цим на 1-й план виступає завдання виявити особливості, на основі яких в досліджуваних мовах розрізняються чи ототожнюються фонеми та інтонаційні структури. Розрізнення фонем та

інтонаційних структур у свою чергу зумовлює розрізнення змісту слів, морфем і цілих висловлювань.

Основною одиницею фонологічного рівня є фонема (абстрактна мовна одиниця, що містить усі характерні ознаки, властиві реальним звукам, або алофонами). Фонема має 2 основні функції - 1) конститутивну та 2) дистинктивну. До фонологічного рівня належать також "надсегментні" або суперсегментні одиниці, під якими мають на увазі інтонацію із її складовими (наголос, мелодика, темп, паузи, текстура, тембр) і вивченням яких займається співставна просодика.

Різні мови мають різне співвідношення кількості голосних та приголосних фонем, що також може виступати типологічною ознакою мови. Так, українська мова має 32 приголосні та 6 голосних фонем, англійська – 22 приголосних та 15 голосних, тоді як японська – лише 17 приголосних та 5 голосних. У деяких мовах кількість приголосних сягає 60, а словенська мова має 17 голосних на 21 приголосну. Словенську та англійську мову, таким чином, можна віднести до вокалістичного типу, а японська та українська мови є мовами консонантивного типу.

Для встановлення типу певної мови має значення кількість та якість опозицій (протиставлення двох та більше фонем з метою виявлення наявності чи відсутності певної ознаки), кореляцій (присутність в фон.системі двох фонем, що протиставляються попарно одна одній за певною ознакою при співпаданні усіх інших: довгі-короткі, дзвінкі-глухі, м'які-тверді), а також випадків нейтралізації (код [кот] - коду) у фонемному інвентарі.

Для типології мов мають значення такі ознаки, як частотність фонем у мовленні, фонетична комбінаторика та фонетична трансформатика (чергування, редукція та ін.) (ПЛЮС файл Zvuki – аналіз студентами)

Наголос

Українській вимові властивий словесно-динамічний, або силовий наголос (強勢アクセント、ストレスアクセント). Наголошені склади виділяються силою голосу, інтенсивною артикуляцією, зокрема голосного звуку. Також наголос в укр.мові є **словесним** – у слові виділяється 1 склад посиленням голосу, а також збільшенням тривалості зі зміною тону.

Для укр. вимови характерний **вільний** (рухомий, нефіксований) **наголос**. Він може падати у різних словах на будь-який склад, пересуватися на інші склади при зміні слова (мОре – селО, селО-сЕла).

В окремих випадках зміна наголосу змінює значення слова, або вносить певний відтінок у значення: насипАти – насИпати.

Більшість слів мають 1 наголос, але складні слова можуть мати 2 і більше – основний і побічний (вІчнозелЕний).

Окремі слова можуть мати **подвійний наголос** – алфавіт-алфАвіт.

Вимова 1го зі слів чи словосполучень для смислового виділення з позначенням наголосу називають **логічним наголосом**.

У японській мові наголос є музичним (高低アクセント、ピッチアクセント), **регістровим** (рух голосу, підвищення чи зниження). Відіграє значення не сила чи протяжність звуку, а його відносна висота, тобто частота коливань голосових зв'язок при вимові наголошених складів порівняно з ненаголошеними.

Найменшою одиницею, що несе наголос, є МОРА (拍・はく), що дорівнює короткому складу чи половині довгого. У японській мові будь-яке сполучення із голосним (включаючи поодинокі голосні), а також подовжену частину звуку 「ー」, подвоєну частину звуку 「ッ」 і звук 「ン」 вважають за 1 мору. При вимові кожна мора має, в ідеалі, мати однакову довжину.

Слід пам'ятати, що мора не є складом (音節).

チヨコレート ⇒ チヨ／コ／レ／ー／ト (5 拍) ; [cho/ko/re:/to] (4 音節)

キッチン ⇒ キ／ッ／チ／ン (4 拍) ; [kit/chin] (2 音節)

У літературному мовленні японці об'єднують голосом сегменти по 2 мори (двоскладова стопа). Саме недотримання однаковості довжини двоскладових стоп при вимові спричиняє багато фонетичних помилок вивчаючих японську мову, роблячи вимову неприродною та підчас просто незрозумілою для носіїв мови.

○ ふた／がぶ／たを／ぶっ／た ⇔ × ぶーた／が／ぶっ／たを／ぶた

Наголошення слів у японській мові різняться залежно від регіону та діалекту, але основних типів наголосу 2 – кансайський (京阪式・けいはんしき) та токійський (東京式); інші ж діалекти розподіляють на наближені до одного чи іншого типу. Токійський тип наголошення є загальноприйнятим у якості стандартного, літературного варіанту; поширенню його також сприяє телебачення.

У токійському типі наголошення, словорозрізнявальна функція наголосу виконується за рухунок спадного руху голосу у слові; достатньо запам'ятати, після якої мори воно відбувається, щоб оволодіти наголосом (після першої мори обов'язково відбувається зміна висоти голосу):

中高型: はな↓ = は↑な↓が ここ↓ろ = こ↑こ↓ろが
(підвищення після першої мори і зниження далі)

平板型: ひ (日) = ひ↑が さくら = さ↑くらが
(підвищення після першої мори без зниження)

頭高型: ひ↓ (火) = ひ↓が こ↓うもり = こ↓うもりが
(зниження після першої мори)

Кансайський тип є давнішим за токійський, і має більше варіантів завдяки тому, що для словорозрізнення до уваги береться також місце підвищення голосу. В деяких регіонах Японії (напр., Окінава) існують особливі типи наголошення, не схожі на будь-який з основних, а у деяких (напр., північні місцевості Кюсю) мова є ненаголошеною.

Склад (音節)

Склад являє собою сполучення голосного звуку із однією чи більше приголосних, може бути відкритим (開音節・かいおんせつ) чи закритим (閉音節・へいおんせつ).

У японській мові варіативність складів майже відсутня – закриті склади тільки ті, що закінчуються ん чи っ, усі інші є відкритими. Особливим для японської мови є можливість складотворення без голосного силабічним (складотворчим приголосним; 音節主音的な子音), що позначається ん: 「ん?何か言った?」「ちょっと高かったよ。ん万円した」

В українській мові консонантне складотворення не є можливим, проте можливе множинне накладання приголосних в одному складі.

Тип складу	Українська	Японська
C	нема	ん?
V	у-же, і-ти	あ・き、お・い
CV	ви, ма-ти	は・は
CCV	три, жни-ва	無し
CCCV	пхни, спро-буй	
CCCCV	мстли-вий, вшква-рити	
VC	ось, ух-кати	あん・ず、おん・せい
VCC	акт, уст-рій	無し
VCCC	іскр, англ. мова	
VCCCC	айстр	
CVC	тут, вам, мир	けん・か、さん・ぐら す
CCVC	вріс, край, храм	無し
CCCVC	вдвох, вгруз	
CCCCVC	вшквар, вздрів	
CVCC	міст, гість	

CVCCC	о-бійсть, кра-ветств	
CVCCCC	верств, ми-тарств	
CVCCCCC	а-гентств	
CCVCC	змерз, на-бравсь	
CCVCCC	братств [брацтв]	
CCCVCC	вбравсь, кшталт	
CCCCVC	впхнув, встрів	
CCCVCC	встрівсь, впхнувсь	

Кількість складів в 1 слові

склади	1	2	3	4	5	6<
мови						
англійська	55.1%	30.1%	11%	2.7%	0.6%	0.1%
українська	9.7%	39.3%	29.8%	15.4%	4.8%	1%
російська	10.1%	38.1%	29.5%	15%	5.7%	1.7%

Лекція №3 Графіка і орфографія

Система письма і орфографії можуть бути об'єктом співставно-типологічного вивчення за умови, якщо йдеться про алфавітне письмо, в основі якого лежить відповідність між знаком (літерою) та окремим звуком.

В ідеалі алфавітне письмо повинне наслідувати принципи взаємно-однозначної відповідності між звуками та буквами (одному звуку має відповідати 1 буква і навпаки).

Насправді ця симетрія порушується майже у будь-якій мові, і ступінь відхилення від цього принципу є важливою типологічною характеристикою даної мови в галузі графіки та орфографії.

В алфавітному письмі розрізняють такі **види знаків**:

- 1) **Прості знаки** (позначають 1 звук, склад)
- 2) **Діакритичні знаки індивідуальні** (супроводжують 1 конкретну букву)
- 3) **Діакритичні знаки вільні** (супроводжують ряд букв)
- 4) **Діакритичні букви** (самі не вимовляються, але вказують на вимову сусідньої літери, або виконують розділову функцію).
- 5) **Лігатури** (сплетіння букв)
- 6) **Буквосполучення** (діаграми та триограми, що виконують функцію 1ї букви)

Тип знаку	Українська	Японська
Прості знаки	32	45
Діакритичні знаки індивідуальні	г, і, ї, й	--
Діакритичні знаки вільні	'(апостроф), ´(знак наголосу)	"、°
Діакритичні букви	ь	っ
Лігатури	--	—
Буквосполучення	дз, дж	きゃ、フィ、ヴォ

Типи графічної асиметрії

Співвідношення між звуком і буквою проявляється у 3-х аспектах:

- 1) **Синтагматичний аспект**: число букв у слові відповідає числу звуків. Порушення – “порушення меж знаку”: кін-кінь
- 2) **Парадигматичний аспект**: кожній букві алфавіту має відповідати 1 фонема й навпаки. Порушення – “відступ від моносемії знаку”.
- 3) **Семіотичний аспект**: обидві боки знаку – позначаюче і позначуване має бути присутні. Кожна буква має позначати певний звук, і всякий звук, що вимовляється, має позначатися на письмі. Порушення – “відсутність 1ї із сторін знаку”.

Взаємно-однозначне відношення між буквами і звуками може бути порушене в усіх 3х аспектах, тому існує 3 типи графічної асиметрії (порушення симетрії).

Співвідношення між літерою та звуком	План аналізу		
	синтагматичний	парадигматичний	семіотичний
B < 3	Синтетична графема	Полісемічна графема	Нульова графема
	ウ : я, ю, є, ц (т+с) 日 : існування складової абетки	ウ : т = [т] тин [т'] тітка 日 : う (う, お) きょう⇒きょお	ウ : тільки аббревіатури, що вимовляються повністю (тов. = товариш) 日 : 無し
B > 3	Аналітична графема	Синонімічна графема	Німа графема
	ウ : дж, дз 日 : きゃ、ティ	ウ : е-и (тинятися - весна) 日 : ず、づ	ウ : ь 日 : っ

Принципи орфографії

Фонетичний – усне мовлення передається на письмі без змін (білоруська)

Морфологічний – значущі частини слова (морфеми) в усіх споріднених словах передаються однаково, незважаючи на різну вимову (лес – леса – лесной).

Історичний (традиційний) – написання зберігається традиційно виражаючи давню вимову чи застарілі орфографічні прийоми (написання у російській мові «ого», у японській мові 「へ」「を」)

В жодній мові орфографія не будується тільки на одному принципі; можна говорити лише про переважаючий.

В основі української мови лежать фонетичний та морфологічний принципи; англійської мови – історичний, російської – морфологічний, алфавітного письма японської мови – фонетичний та історичний.

ЛЕКЦІЯ №4. ГРАМАТИКА

(I) Питання порівняльного вивчення граматики.

Граматичні явища різних мов можуть співставлятися у планах змісту, вираження та функціонування.

План змісту: у своїх граматичних категоріях різні мови виражають різні явища дійсності, різні форми зв'язку слів у реченні.

Можливі 3 види відмінностей граматичних категорій між японською і українською мовами:

- 1) граматичні категорія присутня у японській мові, але відсутня в українській: час прикметників, категорія ввічливості, категорія директиви.
- 2) Навпаки: рід, число, відмінок прикметників.
- 3) Граматична категорія існує в обох мовах, але, співпадаючи з у загальному, різниться у наступному:
 - однотипні категорії мають специфічний об'єм і відтінок значення, що створює труднощі у користуванні іноземною мовою, оскільки через індивідуальність об'єму значення можлива інтерференція (пасивний стан японської мови: 雨に降られる、友達に行かれる、父に死なれる)
 - всередині того самого понятійного поля мови фіксують різні потенційні риси, внаслідок чого одна й та сама категорія отримує в різних мовах різну кількість субкатегорій: категорія стану – в українській 2 категорії, в японській – 4; категорія часу – в яп. – 2, в укр. – 3 (із врахуванням “давньоминулого часу” – “був пішов” – 4), в англійській – 9 основних).
 - Однотипні категорії комбінуються в обох мовах по-різному. Комбінація дієслів руху з прямим додатком (道を歩く、空を飛ぶ)

План вираження

В цьому випадку порівнюються типи способів вираження гр. категорій і виникає питання:

- 1) співвідношення між синтетичними і аналітичними засобами вираження
- 2) співвідношення між письмовою і усною формами мови (в аспекті розходження між звучанням та написанням)

План функціонування

Навіть однотипні й рівнозначні граматичні категорії можуть функціонувати по-різному.

あった、あった！ — А, є! Ось воно!

まだしていません。 — Ще не зробив (мин.час, трив. вид теп час)

Це може виражатися у наступному.

- 1) розходження на рівні граматики і лексики. Суттєво типологічною ознакою мови є здатність слова змінюватись за тими граматичними категоріями, які притаманні відповідній частині мови.

Граматичні категорії поділяються на **власне граматичні**, функціонування яких не обмежується лексичним значенням слів (число і рід прикметників, час дієслів, і т.д.), та **лексикограматичні** – ті, що стосуються лише частини слів певної частини мови через несумісність їх значень із лексичним значенням слів (число іменників – 2 батони, ? масла; перехідність дієслів, ступені порівняння прикметників)

- 2) Співвідношення вторинних функцій граматичних форм: навіть якщо у первинних, основних функціях аналогічні форми вживаються однаково, то у вторинних функціях вони можуть значно відрізнятися (наприклад, вживання у функції підмета іменників – первинна функція, а вживання у ролі обставини – вторинна; пасивний стан в українській мові не вживається для позначення ввічливості і т.п.)
- 3) Використання різних категорій для вираження одного й того самого значення. Ці відмінності є досить суттєвими для правильної побудови висловлювання. Для вираження одного значення можуть використовуватися різні типи форм одного класу):

Бежущая по волнам (дієприкметниковий зворот) – Та, що біжить по хвилях (пояснювальна конструкція) – 波を走る女 (дієслівна означувальна конструкція)

З'ясування тенденцій японської мови у цьому плані порівняно з українською розкриває глибинні особливості структури і функціонування цієї мови.

(II) Способи граматичного вираження

Схожі граматичні значення можуть виражатися різними формальними засобами. Вони є настільки важливою типологічною характеристикою мови, що всі класифікації мов у структурній типології базуються насамперед на них.

З точки зору порівняння японської та української мов у цьому аспекті, можна сказати, що японська мова є аналітичною, а українська мова – синтетичною.

При цьому аналітизм і синтетизм визначається в залежності від таких аспектів:

- 1) вираження граматичного значення у межах слова чи поза його межами в реченні
- 2) злитного чи подільного характеру форми

1) вираження граматичного значення у слові чи реченні

Будь-які граматичні зміни виражаються шляхом звукових змін. Основними мовними одиницями, у яких граматичні зміни можливі, є слово чи речення. Відповідно типологічна відмінність між мовами пов'язана з тим, відбулася звукова зміна у слові чи поза його межами в реченні. Вираження гр.значення слова може відбуватися на:

- a. зміни у межах слова – морфологічний рівень
- b. зміни поза межами слова у реченні – синтаксичний рівень

У будь-якому випадку зміна відбувається шляхом заміни чи додавання певного елемента.

Характер зміни	Місце зміни	
	Слово	Речення
Додавання	Аглютинація	Службові слова
Заміна	Флексія Суплетивізм	Заміна оточення Аналітизм

Аглютинація – додавання граматичного елементу до основи слова без її заміни: ходил – ходила; 見る – 見るな !

Флексія – заміна граматичного елемента у слові: ходила – ходиш; 見る – 見ない

Суплетивізм – заміна основи слів: я – мене; 見る – 拝見する

Службові слова – додавання граматичних елементів, що не входять до меж слова

Оточення – заміна слів, з якими синтаксично пов’язаний певний елемент, зміна порядку елементів.

Аналітизм (2) внаслідок асиметрії мовного знаку компоненти граматичної форми можуть приймати зовнішню форму словосполучення. Вони можуть відділятися 1 від одного іншими словами, або пересуватися: ітиму – буду йти – буду жавтра йти. Таку подільну граматичну форму називають аналітичною. У такій формі граматичне значення може виражатися за допомогою аглютинації (вмиватися), додавання відокремленої морфеми чи флексії.

Ці основні випадки можуть комбінуватися: з братом, “внутрішня флексія” – везу – возив

III) Співвідношення плану вираження і плану значення (морфологічна асиметрія)

В принципі між граматичною формою та граматичним значенням можна було б встановити відношення взаємної однозначності, коли одне граматичне значення передається одною граматичною формою і навпаки, одна граматична форма виражає 1 граматичне значення. Це співвідношення між формою і значенням може встановлюватися в 3х планах.

- а) синтагматичному
- б) парадигматичному
- в) семіотичному

а) Відповідність числа означуваних та числа означень. Порушення тут є у вигляді аналітично подібних форм і суміщення означуваних (в ідеалі – у слові кількість значень = кількість форм)

Напр.:

ходжу час, особа, однина

книжка жіночий рід, називний відмінок, однина

одягал**ись** “л”=минулий час; “и”=множина; “сь”=зворотність

У японській мові майже не спостерігається.

б) 1й граматичній формі завжди відповідає 1 граматичне значення і навпаки. Порушення співвідношення між формою та значенням спостерігається у вигляді полісемії та синонімії.

Синонімія: різні форми виражають 1 значення; наявність різних варіантів морфем:

брат – братові – брату

食べられない – 食べれない – 食べらんない – 食べらんねえ – 食べられん – 食べられぬ

Полісемія: 1 звуковий комплекс може виражати різні граматичні значення

(в ідеалі: у мові однакова кількість значень та форм для їх вираження)

食べられる – пасивність, потенційність, ввічливість

в) кожній формі має відповідати граматичний зміст і навпаки.

Порушення:

Нульовий знак: характерний для української мови, вираження граматичного значення за допомогою нульової морфеми:

Цей стіл**Ф** (чоловічий рід, називний відмінок) – я бачу стіл **Ф** (чоловічий рід, знахідний відмінок)

В японській мові це явище іноді присутнє у розмовній мові: ご飯Φ、食べたの？

Плеоназм – 1 граматичне значення виражається у висловлюванні декілька разів: надлишковість морфем

ніхто не знає; червона хустина; я іду, ти їдеш

Тема 5. Класифікація частин мови 品詞分類

1) Типи класифікацій частин мови

В усіх мовах виділяють лексикограматичні групи слів, що називають частинами мови. Однак перелік ч.м. у різних мовах неоднаковий внаслідок специфіки самих мов, а також того, що різні дослідники класифікують їх на основі різних ознак.

Існує 2 основні ознаки розрізнення ч.м.:

а) засіб відображення (Кієда – логічні категорії)

За цією ознакою виділяють:

- 1) основні частини мови (іменник, прикметник, дієслово, прислівник)
- 2) додаткові (вигуки, займенники, службові слова)

Основні частини мови, займенники й вигуки об'єднуються у групу **понятійних частин мови** 自立語（独立語）; усі інші, за Кієдою, відносяться до формальних слів 形式語 – тих, що не можуть виражати окремі поняття. Для японської мови характерним і відмінним від української є наявність окремої категорії службових дієслів, ад'єктивних дієслів, невідповідності поняття “прислівник” та “сполучник”.

б) характер зображуваних елементів: виділяють іменник, дієслово, прикметник та прислівник. У бідь-якому реченні зображується певна статична субстанція, що має процесну ознаку, дяю чи відношення; ці 2 елементи зображуються іменником та дієсловом, і є основними у реченні. Субстанції та процеси можуть отримувати характеристики, що виражаються відповідно залежними частинами мовами – прикметники та прислівники.

2 наведені ознаки перетинаються – ім., дієсл., прикм. Та присл. Можуть спостерігатися серед основних частин мови, але й серед займенників – я (зйменник + іменник), цей (займ. + прикм.) та службових слів.

2) Частини мови в українській та японській мовах

І в укр., і в яп. мовах існує поділ на понятійні (самостійні, повнозначні) слова, що мають і лексичне, і граматичне значення, та формальні (службові), що мають лише граматичне значення.

Якщо класифікація ч.м. в укр. мові не викликає багатьох різночитань, то в яп. мові існує біля 10 різних поглядів на це питання. За основну класифікацію візьмемо найбільш поширену 橋本進吉品詞分類 Хасімото бунпо, за якою класифікація має багаторівневу структуру, на відміну від латинської.

Іменник	сам	+		+	自	名詞
Дієслово	сам	+		+	自	動詞
Прикметник	сам	+	△	+	自	形容詞
(Ад'єктивне дієслово)		--		+	自	形容動詞
Прислівник	сам	+	△	+	自	副詞
Займенник	сам	+		+	自	代名詞、指示詞
Числівник	сам	+		+	自	数詞
Прийменник	служб	+		--		前置詞
Сполучник	служб	+	△	+	自	接続詞
Частка	служб	+	△	+	付	助詞
Вигук	--	+		+	自	感動詞
(Прийменне)		--		+	自	連体詞
(Службові дієслова)		--		+	辞	助動詞
(Артикль)		--		--		冠詞

Самостійні слова.

У японській мові самостійні частини мови виділяють на змінні 有活用語 та незмінні 無活用語. Оскільки серед сам.ч.м. української мови незмінними є лише прислівники та вигуки, такий поділ був би неправомірним. Змінні самостійні ч.м. називаються предикативними 用言 і можуть самостійно виступати у ролі присудка в реченні – прикметник, ад'єктивне дієслово та дієслово. Незмінні сам.ч.м., у свою чергу, поділяються на такі, що можуть служити самостійно підметом – субстантиви 体言 – ім., займ. та числ., та такі, що не можуть – 主語とならぬもの. Тут поділ відбувається за здатністю виступати означенням – її мають прийменне, що означає номінативи та прислівник, що означає предикативи, і не мають сполучники та вигуки.

Службові слова.

Сл.частини мови у яп. мові виділяють 2 – змінні – службові дієслова, що відсутні в укр.мові (хоча деякі вітчизняні науковці вважають їх суфіксами), та незмінні – частки. В укр. мові 3 службових ч.м., в японській – 2, з них співпадає лише 1, оскільки сполучники в яп.м. відносять до самостійних.

Класифікація службових дієслів (поки що не входить до складу лекцій, лише для довідки – що японські дослідники вважають службовими дієсловами)

За функціями службові дієслова японської мови можна поділити на такі, що виражають:

① ставлення мовця до факту мовлення 判断の質を表すもの: だ・ない・だろう

а) стверджувальні 肯定助動詞: だ・です・である・であります等

б) заперечні 否定助動詞: でない・ず・ぬ(ん)・で(は)ありません等

в) дієслова припущення 推定助動詞: だろう・らしい・かもしれない・まい(ないでしょう) 等

② час テンスを表すもの: た・でした

а) дієслова теперішнього часу 現在形助動詞: – дієслівні: ます – прикметникові です ад'єктивно-дієслівні です

б) дієслова минулого часу 過去形助動詞: 動詞(た・だ、ました) 形容詞(た) 形容動詞(た、でした)

в) дієслова для виразу майбутнього часу 未来を表すには推定の助動詞: 動詞(よう、でしょう、ましよう) 形容詞(カろう、だろう、でしょう) 形容動詞(だろう、でしょう)

③ стан 相(ヴォイス)を表すもの: れる・させる

а) активного стану 能動相: різноманітні дієслова

б) пасивного стану 受身相: れる、られる (в японській мові можуть приєднуватися і до неперехідних дієслів いわゆる迷惑の受身)

г) спонукального стану 使役相: せる、させる

五段活用・サ行変格活用=れる・せる; 一段活用・カ行変格活用=られる・させる (さす)

④ модальність 法(モーダル): たい・らしい・そうだ

⑤ ввічливість 丁寧さを表すもの: ます・です・ございます

Книжка 110-126

① れる・られる

Дієслово, що виражає:

1) пасив: 草は兔に食べられ、兔は虎に食べられます。

На відміну від англійської та російської мов, чистий пасив у яп.мові вживається нечасто; натомість зустрічається вживання неперехідних дієслів у пасиві, так званий 迷惑受身: 親に死なれた

- 2) ввічливість (尊敬): 先生はそう来られました
3) потенціаліс: 漢字も書かれますか? もう食べられない。
4) мимовільність (自発): 子供の頃が思い出されます。

За винятком значення пасиву, не має наказової форми: 勉強のことで先生に誉められろ!

② せる・させる

Дієслово виражає спонукання чи дозвіл на дію.

③ ます・です

Виражає ввічливе ставлення мовця до слухача.

Приіменна форма дієслова “*des*” не приєднується до тайгенів, а лише до часткосполучень *node* і *noni*.

④ ない・ぬ (ん)

Виражає заперечення.

手紙を書かぬばならぬ。ここにはありません。

У розмовному мовленні дієслово “*nu*” використовується лише у формі “*n*”.

⑤ う・よう

Дієслово виражає

- 1) припущення: そういふこともあろう。
2) волевиявлення: 今日はどこにも行かないで家にいよう。
3) запрошення до дії: 食べに行こうか。

Приіменна форма приєднується лише до декількох певних формальних іменників: また戻って来ようものを、なぜ行くのか理解できない。

⑥ まい

Виражає

- 1) заперечувальне припущення: 自分で出来まいと思うから出来ないんだ。
2) заперечувальне волевиявлення: もう煙草は吸うまいと決心した。

Приєднуючись до дієслів *する・くる* утворює *しまい・こまい*, але часто у кінці речення зустрічається *するまい・くるまい*

У приіменній формі приєднується лише до декількох певних формальних іменників.

この調子では成功しまいものでもない。

Може приєднуватись до ввічливого дієслова *まい*: 二度とあうようなことは、ありますまい。

⑦ らしい

Виражає припущення, близьке до ствердження.

⑧ た・だ

Виражає:

- 1) минулий час: 彼は出発した。
2) завершеність процесу (безвідносно до часу): 桜の花が咲いた。
3) продовження результатів певної дії; може замінятися *ている* чи *である*: 壁にかけたのは何の絵ですか? 湖に面した部屋は明るい。

Приєднуючись до незавершеної основи дієслів, що закінчуються на *が・な・ば・ま*, внаслідок чергування змінюється на *だ*.

Умовна форма *たら* часто вживається без *ば*.

Може приєднуватись до дієслів ввічливості *です・ます*.

⑨ たい・たがる

Виражає бажання.

Може приєднуватись до дієслів *れる・られる*, *せる・させる*: 行かされたい。

Може приєднувати дієслово *そうだ*: 食べたそうだ。

Може утворювати іменник, приєднуючись до приіменної форми дієслів і приєднуючи сполучне слово 「*さ*」: 会いたさで泣く。

⑩ だ・です

Виражає ствердження (です - ввічлива форма ③).

У письмовому мовленні та деяких складних означеннях замінюється である, у ввічливому мовленніでございます.

⑪ ようだ

1) порівняння: まるで嘘のようです。

2) наведення прикладу: ナイフのような、するちものが要る。

3) стан: あきれたような表情。

4) ствердження з пом'якшеною категоричністю: 雨が降るようでしたら、傘を持っていきなさい。

Може приєднувати такі слова, як た・ぬ; この・その・あの・どの。

⑫ そうだ

Виражає стан, про який можна казати за зовнішнім виглядом:

とてもおいしそうです。

Приєднуючись до прикметників ない та よい вимагає さ: こんな小さな店にはなさそうね。

Приєднуючись до дієслова ない не вимагає さ: 大石さんは今度の旅行に行かなそうです。

⑬ そうだ

Переказ інформації, отриманої від інших.

Може приєднуватися до дієслів た・ぬ: いくら勉強しても彼にかなわぬそうだ。

補助動詞

Допоміжні дієслова. Умовна частина мови; до ДД відносять дієслова, що втратили втратили первісне значення й використовуються у якості уточнюючих значення інших дієслів:

Стан знаходитися

Іти, прямувати 行く: 彼は去っていききました віддалення процесу від моменту та місця дії

Дивитися テレビを見る: 試験に参加してみる。 спроба

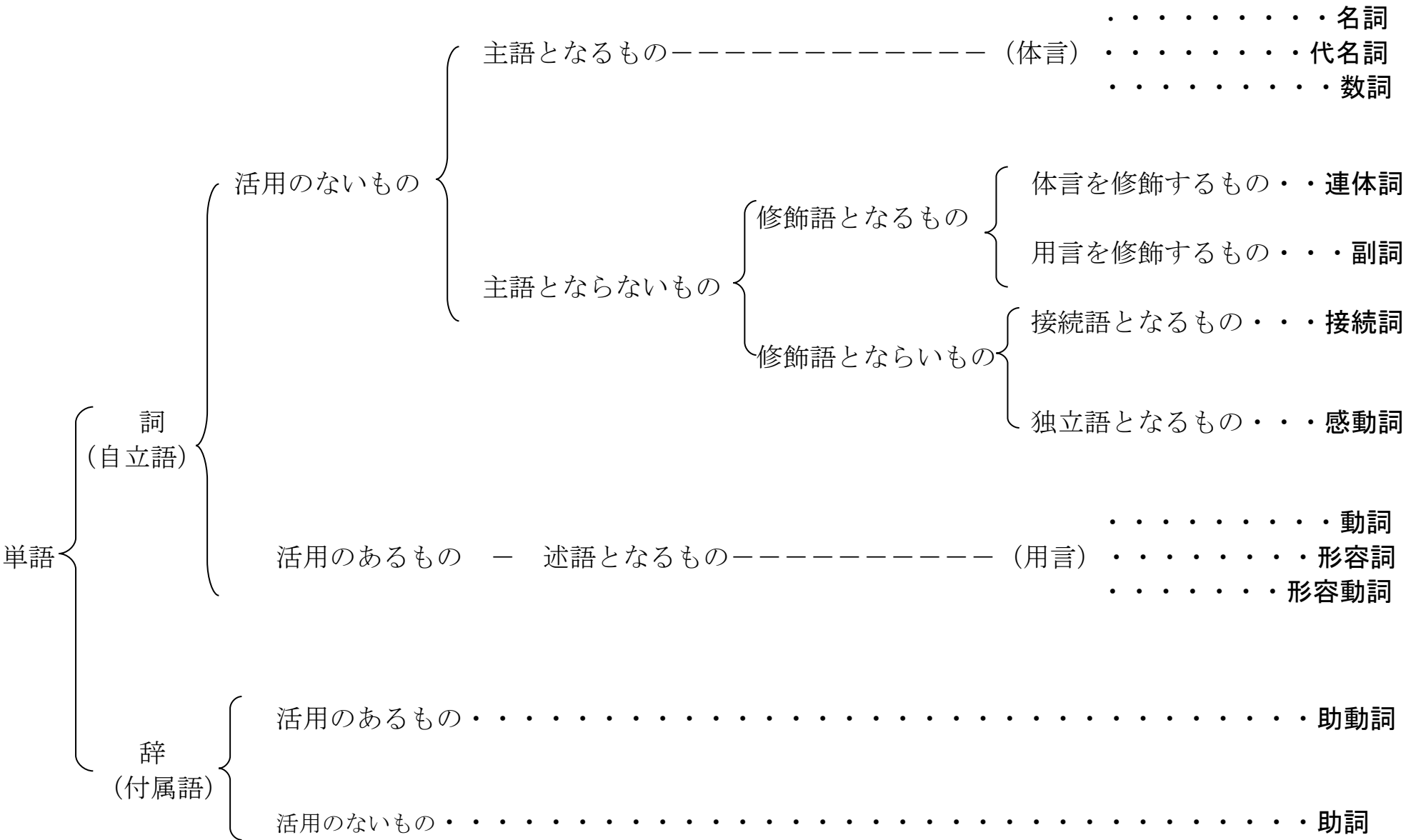
Ховати 眼鏡をケースにしまう: 全部忘れてしまった。 закінченість, неповерненість дії

Робити, давати 犬に餌をやる。今日宿題はやってない。: 教えてやりましょう。 зробити щось для когось

Давати プレゼントをくれる: 窓をあけてくれる。 зробити щось для когось

あげる、ある、くださる、おわる、かける

橋本文法（『国語法要説』）（1882-1945）

Лекція №6. Дієслово

Клас самостійних повнозначних слів, що позначають стан, дію. Для японської мови обов'язковою умовою є відмінюваність частин мови.

Граматичні категорії дієслів

		Укр	Яп
1	Рід, особа, число	+	–
2	Дієвідміна	+	+
3	Час	+	+
4	Категорія виду	+	+
5	Перехідність-неперхідність	+	+
6	Спосіб	+	+
7	Категорія стану (активний, пасивний, спонукально-пасивний)	+	+
8	Дієприкметник	+	–
9	Дієприслівник	+	+
10	Директиви	–	+
11	Ввічливість	–	+

- 1) В японській мові немає категорій особи, роду, числа, дієприкметника.
- 2) В українській мові немає категорії директиви, ввічливості.
- 3) В укр. мові (вітчизняні дослідники вважають, що і в японській) немає окремого класу службових дієслів (в українській мові таким є лише дієслово «мусти»), але є дієслова, що можуть виконувати роль службових (くる、いく、すぎる; мати, бути). У японській мові таких дієслів набагато більше (れる・られる、そうだ、ます、です、ようだ і т.д.) .

Функції граматичних категорій

- 3) В українській мові особова форма дієслова виконує роль присудка, інфінітив може виступати в ролі підмета, обставини, додатка, частини складного присудка.
- 4) В японській мові форма V ます／です виконує роль кінцевого присудка. Проста форма теперішнього і минулого часу також виконує роль прийменного означення (або дієприкметника: 死んだ人、過ぎていく月日); у субстантивованому вигляді виконує також роль додатка та обставини.
- 5) Дієприслівник грає роль серединного присудка чи частини складного присудка (ご飯を食べて遊びに行った; 彼は行ってしまった) .

Категорії:

(2) Дієвідміна

В обох мовах є по 2 дієвідмини.

Українська мова (визначається за формою 3 особи множини, теперішнього часу):

I – уть / ють (*писати, пити*)

II – ать / ять (*лежати, ходити*)

Японська мова:

I – усі ті, що не належать до II; «п'ятиступінчасті» (五段活用)

II – дієслова, що закінчуються на “igu” “egu”, одноступінчасті (при відмінюванні мають лише 1 незмінну основу, що закінчується відповідно на “i” чи на “e”):

一段活用: 上一段活用 (見る)

下一段活用 (得る)

2 неправильних дієслова (変格活用) не підпадають під правила відмінювання дієслів.

(力行変格活用／サ行変格活用)

В межах її дієвідміни виділяють декілька груп дієслів за закінченням, оскільки вони впливають на утворення основи минулого часу: あ, か, さ, た, な, は, な, ら

(3) Час (テンス／時制)

Для жодної з досліджуваних мов не визначена конкретна кількість часів.

В сучасній українській мові дієслова, що виступають присудком, мають минулий, теперішній та майбутній часи (у дієслів недоконаного виду; у доконаного виду не може бути теперішнього часу) В японській мові теперішньо-майбутній (неминулий) та минулий часи (виступають у ролі означення чи присудка).

Система часів в японській мові розглядається японськими дослідниками у розділі синтаксису, оскільки категорію часу мають також і прикметники.

Як правило, дієслова нетривалого виду форми теперішнього часу в японській мові позначають майбутнє (明日行く？－うん、行く), а група дієслів стану (存在詞) - теперішнього (机の上にパソコンがある) .

Форма минулого часу дієслів японської мови (～た／だ、～ました、～でした、～なかった、～ませんでした) використовується для позначення:

1) дії, що завершилися на момент мовленевої діяльності (ця форма може мати перфективний відтінок):

代表団は出発した。

戦前にはこんなに流行しなかった。

雨がまた降り出した。

Ця функція є однаковою із українською мовою.

2) у некінцевій позиції перетворюються на неперекативні форми і вказують на передування їми висловленого процесу процесові, що позначений присудком

何時間眠ったかはよくわからない。

その日会った人は、私の夫になった。

3) експресивне позначення події із підкреслено перфективним відтінком (наявність у теперішньому стані чи результату мин. дії). В укр. мові це значення передається теперішнім часом.

あった、あった！ - Ось воно, знайшов!

あ、やっと来ました - Ось і він.

あ、助かった - Фууу, слава Богу.

ありがとうございました - Дякую (за минулу дію)

4) форма на ～た／だ у просторіччі - наказ чи заклик, часто із повтором дієслова

どいた、どいた！ - Розійдись, розійдись!

ちょっと待った！ - Зачекай-но, друже.

(4) Видові значення

В українській мові виділяють доконаний (позначають завершену дію) та недоконаний (незавершену дію) види дієслів. Дієслову одного виду переважно відповідає дієслово іншого виду. Доконаний вид утворюється за допомогою

6) префіксів (рости-вирости)

7) суфіксів (стукати – стукнути)

8) чергування звуків (сидіти-сісти)

9) наголосу (виміряти – вИміряти)

10) різних основ (брати-взяти).

Є одновидові дієслова – тільки доконаного (насмятися), та тільки недоконаного (прагнути). Окремі Д. (переважно запозичені із суф. –ува) поєднують у собі значення обох видів (гарантувати).

У японській мові виділяють 2 осн. види – тривалий та нетривалий, а також ряд субвидів.

1) До нетривалого виду (完了形) відносять неаналітичні стверджувальні та заперечні форми дієслова будь-якого часу, способу та стану, якщо вони не утворені за допомогою сл. дієслова いる (おる、いらっしゃる) .

2) Тривалий вид (進行形) характеризує дію як таку, що знаходиться у процесі протікання, пов'язана з певними умовами, часом, місцем. Можна відилити 2 форми, V て+いる/おる/いらっしゃる, або V2 つつある.

Використовується для позначення:

1. дії чи стану, що тривають: 大きな蝶々が飛んでいる。

2. перфектність – наявність результату завершеності дії

このごろは交通事故で一日 5 人から 10 人ずつ人が死んでいる。

この映画はもう 4 回も見ている。

3) Значення субвидів яп. дієслів часто сполучаються з нетривалим видом.

a) *репрезентативний* – たり/だりする (している)

- переміженість багаторазових дій: ひまなとき本を読んだり酒を飲んだりします。

- переміженість дій, коли останнє дієслово сумує заг. результат: 飲んだり、騒いだり、ずいぶん楽しめた。

- називається одна дія з ряду у якості прикладу: そこに立ったりしてはならない

б) *завершений* - ～てしまう (неможливий у дієслів буття)

виражає завершеність та незворотність дії чи її результат, часто негативний: 何もかも失ってしまった ; 服を寝たまま寝てしまった

в) *результативний*: ～ておく

позначає, що дія відбувається як підготовка до майбутнього рез-ту: スピーチの文章を紙に書いておいた ; お酒を飲もうと誘われたけど、明日大事な会議があるから、やめておきます。

г) *прогресивний* (спрямований):

г1. ～てくる: розгортання дії у напрямку мовця, з минулого у теперішнє 今まで兄弟として生きてきた; початок дії та утворення певного стану: 腹が立ってきた

г2. ～ていく: віддалення дії від мовця, або розвиток її у майбутнє від певного моменту: 救急車は走っていった; これからも頑張っていこう。

д) ～てみる: виражає спробу дії: このワンピース、着てみてもいいですか。

Деякі японісти (Лаврентьев) відносять підвиди б, в, г1 до доконаного виду, а г2 – до тривалого.

(5) Перехідність-неперехідність дієслів

Присутня в обох мовах.

自動詞-неперехідні (не потребує додатку) 仕事が終わる

他動詞-перехідні (потребують прямого додатку) 仕事を終える

Особливістю японської мови є те, що дієслова руху можуть мати при собі прямий додаток:

道を歩く, а також те, що неперехідні дієслова, на відміну від української, можуть вживатися в пасиві, позначаючи дію, неприємну для мовця: 父に死なれてしまった / В мене помер батько.

(6) Спосіб (наклонение)

В українській мові існує 3 способи – дійсний, умовний, наказовий. У японській мові умовному способу відповідають форми загальної умови (ば), часткової умови (たら / なら) та умовно-часовій (と); наказовому – різноманітні форми від ввічливого прохання до наказу (行こう / 行け / 行きなさい / お行き і т.п.).

У зв'язку із впливом на присудок, у японській мові виділяють 2 групи способів:

11) оповідні (дійсний 確言, припустовий 推量)

12) наказові (命令)

Сюди відносять також так звані субспособи:

- бажаний (оптатив) 願望

国へ帰りたい。黙ってほしい。

- повинністний (дебітив)

もうすぐ彼が来るはずですよ。

- потенціальний (потенціаліс)

私は行ける。

(7) Стан (ヴォイス)

В українській мові станів 2 – активний та пасивний, хоча категорія пасивності є спірною й непродуктивною; виражається створеними від перехідних дієсловами за допомогою суфіксу “ся” (причому форми першої та другої особи мають внутрішнє протиріччя: “? я *навчаюся* викладачем”), дієприкметниками, що можуть узгоджуватися із об’єктом у роді та числі (*книга написана*) або мають форму середнього роду однини (*книгу написано*), або аналітичними конструкціями. Основне значення – власне пасивність.

のうどうたい

うけ み たい

し え き

У японській мові виділяють активний стан (能動態), пасивний (受身態) та спонукальний (使役態), а також пасивно-спонукальний (使役受身態).

(8) Дієприслівник

В українській мові дієприслівники можуть бути доконаного (сівши, прочитавши) чи недоконаного (рухаючись) виду. Позначає додаткову дію, що передує основній. В реченні виконує роль обставини способу дії, часу, причини, межі, умови, уступки.

У японській мові позначає додаткову дію, що передує основній (переддія), чи відбувається одночасно з нею (одночасність). Окрім обставини, виконує функцію серединного присудка, компоненту складних дієслівних форм (～てくる ; ～しておく), утворює форму спрямованості (директиви やりもらい)